

Tetiana Trofymenko

University of Warsaw, Poland

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8852-587X>

Християнські сюжети як основа барокового тексту у збірці „Перло многоцѣнное” Кирила Транквіліона Ставровецького

**Christian plots as the basis of a Baroque text in the collection *Priceless Pearl*
by Kyrylo Tranquillion Stavrovetsky**

Abstract

The article examines the poems from the collection *Priceless Pearl* by the famous Ukrainian theologian, preacher and poet Kyrylo Tranquillion Stavrovetsky in the broad context of time. The features of the author's creative practice, which was inseparable from his pastoral activity, are illustrated on the example of the Resurrection and Ascension plots. It is emphasized that the basis of the artistic system of Kyrylo Tranquillion lies in the combination of Catholic and Orthodox religious and cultural traditions. European medieval liturgical drama and Orthodox hymnography, pious practices had a simultaneous influence on his work. Such a situation seems natural for the Ukrainian culture of the first half of the 17th century – the period of active search for national religious identity and the development of the Baroque style. The work of Kyrylo Tranquillion Stavrovetsky was an important link of the literary process, which synthesized the Western and Eastern traditions and in the "Domohylian" period adequately represented the achievements of domestic religious thought and art.

Keywords: Kyrylo Tranquillion Stavrovetsky, *Priceless Pearl*, Baroque style, 17th century literature, Christian plots.

Творчість українського богослова Кирила Транквіліона Ставровецького (рік народження невідомий – +1646) є важливою складовою вітчизняної барокової культури. Як і інші релігійні

діячі тієї доби, він переживав непрості моменти, пов'язані зі становленням духовної самоідентичності в умовах міжконфесійної полеміки, що входила в площину політичну та суспільну. Починаючи як представник православ'я та автор двох визначних богословських творів „Зерцало богословія” (перше видання 1618 року) та „Євангеліє учительне” (перше видання 1619 року), близько 1626-го Кирило Транквіліон прийняв уніатське визнання й до кінця життя лишався настоятелем Чернігівського Єлецького монастиря, де було опубліковано його третій твір – збірку віршів і прози „Перло многоцѣнное” (1646).

У радянський час творчість о. Кирила, як і спадщину інших церковних діячів, трактували в дусі вульгарної соціології; зрештою, досить часто це була єдина можливість голосно заявити про барокових теологів (оо. Касіяна Саковича, Мелетія Смотрицького, Стефана Зизанія та інших) – зобразити їх як представників демократичних, ренесансних і протестантських течій, борців за щастя трудового народу та мало не прихованих атеїстів. Оминався увагою або умисно спрощувався складний перебіг міжконфесійної дискусії, адже відповідно до загальної ідеологічної лінії, що диктувалася з Москви, усі визначні діячі Церкви мали бути палкими поборниками православ'я та непримиренними ворогами католицизму. Протягом останніх десятиліть українська та закордонна наука намагаються спростувати ці стереотипи, звернувшись до неупередженого аналізу текстів і біографій релігійних діячів ранньомодерної доби.

Кирилові Транквіліону Ставровецькому пощастило з дослідниками творчості, завдяки чому на сьогодні маємо як присвячені йому монографічні дослідження, так і перевидання та переклади книжок. Тривалий час найґрунтовнішим джерелом інформації про богослова та поета була монографія професора Сергія Маслова „Кирилл Транквиллион-Ставровецкий и его литературная деятельность”¹ (учений працював над нею на початку XX ст.,

¹ S. Maslov, *Kirill Trankvillion-Stavrovetskij i ego literaturnaya deyatel'nost'*, Kyiv 1984.

однак опубліковано працю було лише 1984 року), що містить біографічну інформацію, опис книжок та характеристики світогляду, філософської та богословської системи барокового автора. У цей же час вийшло друком ґрунтовне дослідження німецького вченого Гартмута Трунте: у першій частині опубліковано текст збірки о. Кирила „Перло многоцѣнное”, а в другій – комплексний розгляд його творчості в широкому контексті історії філософських і богословських ідей². На жаль, цю студію не було перекладено з німецької мови, тож вона не стала здобутком ширшого кола українських науковців.

У 2000-х роках творчість Кирила Транквіліона Ставровецького стає об’єктом посиленої уваги. 2014 року було видано текст збірки проповідей „Евангеліє учительне” у перекладі українською мовою³. У 2017-му за підсумками Міжнародної конференції „Кирило Транквіліон Ставровецький – проповідник Слова Божого” зусиллями львівського медієвістичного кола було опубліковано статті відомих науковців, серед яких проф. Богдана Криса, архієп. Ігор Ісиченко, світлої пам’яті проф. Леонід Ушкалов та інші⁴. Ще однією масштабною працею 2021 року стало факсимільне видання „Зерцала богословія”, що супроводжується науковим коментарем, словником і розвідками дослідників В. Мойсієнка, Й. Гетки, М. Кольбух, Г. Наєнко, Т. Шманька⁵.

² *Cyrrillus Tranquillus Stavroveckij. "PERLO MNOHOCENNOJE"*, herausgegeben und kommentiert von Hartmut Trunte, band I: TEKST, Köln–Wien 1984; *Cyrrillus Tranquillus Stavroveckij. "PERLO MNOHOCENNOJE"*, herausgegeben und kommentiert von Hartmut Trunte, band II: KOMMENTAR. Literarischer und theologischer Kommentar auf dem Hintergrund der Geschichte des 16. und 17. Jahrhunderts, Köln–Wien 1985.

³ *Kyrylo Trankvilion Stavroveckij, Yevanheliie uchytelne*, z tserkovnoslovianskoi na ukrainsku perekhlaly B. Krysa, D. Syroid, T. Trofymenko, Lviv 2014.

⁴ *Kyrylo Trankvilion Stavroveckij – propovidnyk Slova Bozhoho*, upor. B. Krysa, D. Syroid, Lviv 2017 (seriia „Kyivske khrystyianstvo”, t. 6; seriia „Lvivska mediievistyka”, vyp. 5).

⁵ *Bohoslovskyi traktat Kyryla Trankviliona Stavrovetskoho „Zertsalo bohoslovii” (Pochaiv 1618): faksymilne vydannia, transliteratsiia tekstu i naukove doslidzhenia*, vidpov. red. V. Moisiienko, Lviv 2021 (seriia „Kyivske khrystyianstvo”, t. 24).

Можемо сказати, що на сьогодні творчість Кирила Транквіліона Ставровецького досить ґрунтовно опрацьовується мовознавцями, літературознавцями, істориками та богословами, хоча, поза сумнівом, на перевидання та науковий коментар заслуговує також остання книжка цього автора – „Перло многоцѣнное”, що була об’єктом нашого дисертаційного дослідження⁶.

Аналіз текстів, зокрема віршів, видатного теолога й поета, представлений у цій книжці, є важливим завданням сучасного літературознавства, що, своєю чергою, зумовлює актуальність пропонованої статті. Важливо не забувати про те, що підґрунтям художньої системи о. Кирила було християнське віровчення, і тільки в цьому контексті слід розглядати всі складові „Перла многоцѣнного” – образи, мотиви, стиль, версифікацію. На зв’язках текстів Транквіліона не лише з догматикою, але й з духовними практиками християнства наголошує у своїх статтях архієп. Ігор Ісиченко, зіставляючи творчість українського богослова та св. Йоана від Хреста: „... Як і в Кирилового попередника в духовній мандрівці на гору Кармель, поетичне, образне слово не змовкає у світлі Божого сяйва, а стає знаряддям у пошуку семіотичних ресурсів, здатних вербалізувати містичний досвід автора”⁷. З огляду на це, метою нашої статті буде показати, як християнські сюжети Воскресіння та Вознесіння Ісуса Христа знаходять художнє втілення у віршах Кирила Ставровецького зі збірки „Перло многоцѣнное”, як вони корелюють із біблійними текстами, релігійною традицією та творами інших українських авторів і, зрештою, відображають основні принципи світоглядної системи автора, яка була невіддільною від його душпастирської практики.

⁶ Т. Trofymenko, *Zbirka „Perlo mnohotsinnoie” Kyryla Trankviliona Stavrovetskoho v konteksti barokovoi kultury*, dys. ... k. filol. n., rukopys, Kharkiv 2003.

⁷ І. Isichenko, *arkhyiep., „Perlo mnohotsinne” Kyryla Trankviliona Stavrovetskoho yak fenomen ukrainskoi relihiinoi kultury* [v:] *Kyrylo Trankvilion Stavroveckyyi – propovidnyk Slova Bozhoho...*, s. 209; І. Isichenko, *arkhyiep., Poetychna kontseptsiia zbirky Kyryla Trankviliona Stavrovetskoho „Perlo mnohotsinnoie”* [v:] „Slovo i chas”, 2015, №7, s. 22–32.

Головним предметом уваги у збірці „Перло многоцѣнное” є містерія спасіння світу, здійснена втіленням Ісуса Христа, Його сходженням на землю, стражданнями, хресною смертю, Воскресінням та Вознесінням на небо. Автор звертається до цієї тематики відповідно до головного свого завдання, яке природно випливало з усього його світогляду – заохотити читача до пошуку спасіння. Цій меті служить і поетична частина книжки, зокрема вірші, що в художній формі осмислюють центральні події християнської доктрини – Воскресіння та Вознесіння Спасителя. Перший сюжет розкрито у тексті, що містить ознаки драми в жанровій формі орації, – „Похвала на пресвѣтлій день вѣскресенія Христова” (із підзаголовком „Мається мовити поважне. През пять отроков”⁸), другий – у „Пѣснѣ похвальній на преславный день Вѣзнесенія Христова” (із підзаголовком „Глас радостный. Сими утѣшай душу твою”⁹). Зауважмо, що пісня, як і молитва, виконують важливу роль у щоденному житті християнина, тож саме в такий спосіб, на думку Кирила Транквіліона, вірні мають славити Бога та вступати з Ним у контакт. Читання (співання, виголошення) своїх віршів автор уявляв як постійну практику, що допомагає глибше осягнути правди віри.

Прикметно, що сама подія Воскресіння, тобто оживання тіла Христа і Його вихід із заваленої каменем гробниці ніде в канонічних Євангеліях не описується, оскільки ніхто з людей не був її свідком. Канонічні Євангелія повідомляють лише про порожню гробницю зі складеним у ній саваном (Ів. 20: 5–7) і відваленим каменем, на котрому сидять два ангели (Лк. 24: 4–6; Ів. 20–21) або один ангел (Мт. 28: 1–7; Мрк. 16: 6–7), що оповідають (оповідає) про Воскресіння; а також про явлення воскреслого Христа його учням – жінкам-мироносицям (Мт. 28: 1–8; Мрк. 16: 1–8; Лк. 24: 1–11) та апостолам Петру та Йоану Богослову (Ів. 20: 2–10).

Релігійна культура (як церковна, так і народна) у різні часи намагалася компенсувати стислість біблійного тексту. Скажімо,

⁸ Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi, *Perlo mnohotsinnoie*, Mohyliv 1699, ark. 74 zv.

⁹ Ibidem, ark. 80 zv. – 81 b. p.

у католицькій церкві існувала латинська літургійна драма, що згодом увійшла до складу великодніх містерій – „*Visitatio Sepulchri*” („Навідання гробу”). У Польщі, за даними Я. Леванського, обряд „*Nawiedzenia Grobu*” був поширеною богослужбовою практикою від половини XIII ст. до початку XVI ст., коли підпав під заборону Тридентського собору¹⁰.

У цій літургійній драмі троє священнослужителів у довгих мантиях, що робили їх схожими на жінок, направлялися до плащаниці, біля якої перебував хлопчик у стихарі, який зображав ангела. Між ними відбувався діалог:

- Кого ви шукаєте у гробі, христолубиві жони?
- Ісуса Назарєянина розп'ятого, о небожителю.
- Його немає тут, Він воскрес, як обіцяв; погляньте на місце, де Він був покладений, і ідіть звістуйте учням про Його Воскресіння¹¹.

У православній гімнографії відповідником цієї літургійної драми є великодні піснеспіви: „Мироносица жены, зѣло рано представша гробу животдавца, обрѣтоша Аггела, на камени сѣдяща, и той провѣщавъ имъ, сице глаголаше: «Что ищете живаго съ мертвыми, что плачете нетлѣннаго въ тѣлѣ, шедша проповѣдите ученикомъ Его»” (стихира великодньої утрени)¹².

Типологічно подібну сцену бачимо у „Перлѣ многоцѣнному”:

Мироносящїи жены Христа у гробѣ шукали
И там чудныхъ аггелов оглядали,
Которїи Вѣскресенїе Христова им оповѣдали...,
Абы Христа, Сына Божїя, к тому у гробѣ не искали положенного,
Но вѣроу оглядали живого, увельбенного¹³.

За християнським вченням, найпершим спасительним плодом Христового Воскресіння є перемога над пеклом і смертю,

¹⁰ J. Lewański, *Dramat i teatr średniowiecza i renesansu w Polsce*, Warszawa 1981, s. 52.

¹¹ Ibidem, s. 54–55.

¹² *Triod kvitna*, Chernihiv 1685, ark. 176 zv.

¹³ Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi, *Perlo mnohotsinnoie*, op. cit., ark. 77.

що стосується не лише старозаповітних праведників, але є перспективою для людства взагалі. Сама тілесна смерть стає тимчасовим явищем:

Але ж Христос таки справді воскрес із мертвих, первісток померлих. Бо тому, що через чоловіка смерть, через чоловіка і воскресіння мертвих. Як бо в Адамі всі вмирають, так у Христі й оживуть усі. І кожний у своєму порядку: первісток – Христос, потім – Христові під час Його приходу (1 Кор. 15: 20–23).

Вихід із пекла як перетин межі часопростору усвідомлюється як перехід (за старозаповітною традицією Пасха була початком Виходу євреїв із Єгипетської неволі, від стану гріха до вільного життя): „Въскресенія день, просвѣтимся, людіе, Пасха Господня Пасха! От смерти бо къ жизни и от земля на небо Христос Богъ насъ привелъ еси, победную поющихъ”¹⁴.

За влучним спостереженням Б. Криси, „тема Воскресіння таїть у собі для поезії значніші перспективи, бо дає можливість, з одного боку, охопити повноту земної дороги, а з другого – уявити можливість її продовження”¹⁵. Так і Кирило Транквіліон Ставровецький через топос дороги демонструє перспективу майбутнього життя:

Грѣхъ, жало смерти, нынѣ спалено
Огнем божества Христова,
А нам до неба дорога готова.
Тилько ся сами за Христом до неба поспѣшаймо,
А сатану зрадливого з грѣхами єго минаймо¹⁶.

Згадка про небесне царство, цілком доречна у контексті Воскресіння (адже саме завдяки йому стало можливим блаженство праведних на небесах і заснування небесної торжествуючої церкви), дозволяє Кирилу Транквіліону Ставровецькому

¹⁴ *Triod kvitna*, op. cit., ark. 172.

¹⁵ B. Krysa, *Peresotvorennia svitu*, Lviv 1997, s. 194.

¹⁶ Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi, *Perlo mnohotsinnoie*, op. cit., ark. 76 zv.

вибудувати опозицію „земного Риму – небесного Єрусалиму”, розмірковуючи:

Таковий звичай бывал въ панствѣ Римском... Кгды цесареве их часливе по выйграной битвѣ з викторією або звѣтязвом знаменитим ворочалися до панства свого, в той час Римяне строили и справовали розмайтии тріумфи и видоки, выставляли ляmpi запаленіи по всему мѣсту и музыки розмаитіи сладких гласов, спѣваня, шуми, трубеня, радостное веселя всему народови посполитому. А при тим громы огнистых серпеньтинов, альбо з дѣл стрѣляня, на знак звѣтязтва над непріятельми их¹⁷.

Наскільки ж зараз нам як синам Небесного Єрусалима, а не мешканцям земного Риму більше належить тріумфувати і радіти, адже Ісус Христос, цар над царями і король над королями, переміг наших головних ворогів, смерть і диявола, – робить висновок автор.

Великодня радість як християнський обов’язок щодо себе і щодо іншого була неодмінним атрибутом українських великодніх діалогів доби Бароко, наприклад у драмі Андрія Скульського „Христос пасхон”. Мотив радості поєднується тут зі згадкою про хресні страждання Спасителя, через які Той мав пройти, аби здобути перемогу над дияволом:

День той, котрого Панъ рачиль постановити,
Абы насъ вѣрныхъ в немъ гойне розвеселити,
Южъ княжа чартовскій пречъ есть съ трону знесеный
И кротом креста острым навылот пропхненный¹⁸.

Інакшу картину змальовує Йоаникій Волкович у своїй драмі „Розмышлян[н]є о муцѣ Христа, спасителя нашего. При тым веселая радость з триумфального его воскресенія”, звертаючись до античних образів:

¹⁷ Ibidem, ark. 78 zv. – 79.

¹⁸ V. Shchurat, *Khrystos paskhon. Lvivski virshovani dialohy z 1630 r.* [v:] „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka”, 1914, t. CXVII i CXVIII, s. 177.

Орфее и Аріонъ, васъ къ собѣъ взываемъ,
До нашего веселѣя мы васъ запрошаемъ.
Строите цитари, лютнѣ, въ арфы миле бійте,
Мелодійными думы насъ всѣхъ веселѣте.
Бійте въ лютнѣ, а нехай лѣсы выскакують,
И морскіи делфины при брегу танцують¹⁹.

Кирило Транквіліон Савровецкий практично не звертається до античної образності, що є для нього маркованою негативно як утілення язичницького, поганського світогляду, тож у „Перлѣ многоцѣнному” він до певної міри полемізує з „матеріальним” способом ушанування воскреслого Христа: „Принесѣмо Ему на честь и славу звѣтъязтамъ Его не лампы матеріалніи, але душѣ нашѣ, огнемъ любви Божіеи запаленіи, и вѣмѣсто страшныхъ серпентиновъ и громовъ ихъ отворѣмо уста нашѣ на хваленіе Сына Божія, звѣтъязци преславному”²⁰.

Характерно, що сам образ преславного звѣтъязця Христа навіть у цій великодній орації наділений у більшій мірі рисами Христа-відкупителя, Христа, що переніс страждання:

Той въ третій день въскресъ изъ гроба, властію Божтва Своего, яко женихъ отъ чертога або палацу Своего. Иде Господь нашъ отъ битвы, и рыза Его невидимого божества вся кровью скроплена, а въ подвижѣ Его вѣнномъ раны святыи знаменитыи отворены предъ нами, вѣрными Его сынами. Которіи то раны Его освѣдчаютъ милость Его Божую противу насъ. Той пеликанъ небесный, для милости душѣ мои, отворивъ раны Свои, и кровью Своею омывъ грѣхи нашѣ, и смертію Своею вызволивъ насъ... отъ вѣчної смерти²¹.

У католицькому мистецтві пізнього середньовіччя для зображення Воскресіння склався подібний мотив (пізніше запозичений православною іконографією) появи Христа над поваленим гробовим каменем з білою хоругвою, що має на собі

¹⁹ М. Vozniak, *Dialog Yoanykiia Volkovycha z 1631 r.* [v:] „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka”, 1920, t. CXXIX, s. 72.

²⁰ Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi, *Perlo mnohotsinnoie*, op. cit., ark. 80.

²¹ Ibidem, akr. 79 zv.

хрест²². Згадки про страждання Христа на рівні ремінісценцій зустрічаються і в православних великодніх піснеспівах, проте вони губляться серед маси інших мотивів, не пов'язаних із описами мук, крові і т. ін. Кирило Транквіліон витримує загальний тон у виступах чотирьох отроків, але вже в уста п'ятого він вкладає аж шість згадок про смерть і кров Христа, якими очищаються, омиваються людські гріхи²³. Видається, що саме так і розумів Ставровецький радість: хоча, як пам'ятаємо, похвалі на Воскресіння передуює застереження „мається мовити поважно”, а похвалі на „Преславний день Възнесенія Христова” – „пѣснь веселая” і „глас радосный”, але правлять вони неодмінно про одне й те ж саме –

Яко кровію Твоею нынѣ куплены,
И от смерти вѣчної визволены,
И до царства небесного тѣмъ приведены („Пѣснь похвальная на преславный
день Възнесенія Христова”)²⁴.

Власне, сюжет Вознесіння є тісно пов'язаним із сюжетом Воскресіння і в баченні християнської догматики (адже якби Христос тілом не зійшов на небо, Він не зробив би його відкритим і для всіх людей), і у структурі тексту, оскільки дуже наочно зображує перехід від однієї площини текстового простору до іншої. Знову ж таки, біблійні джерела є небагатослівними у зображенні події:

А зібравшись з ними, Він звелів, щоб вони не відходили з Єрусалиму, а чекали обітниці Отчої, що про неї, казав, ви чули від Мене. ...Та ви приймете силу, як Дух Святий злине на вас, і Моїми ви свідками будете в Єрусалимі, і в усій Юдеї та в Самарії, та аж до останнього краю землі. І, прорікши оце, як дивились вони, Він угору возноситись став, а хмара забрала Його з-перед їхніх очей... (Дії 1: 4; 8–9).

²² S. Averintsev, *Sofia. Logos. Slovyk*, Kyiv 1999, s. 55.

²³ Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi, *Perlo mnohotsinnoie*, op. cit., ark. 77 zv. – 78.

²⁴ Ibidem, ark. 81 b. p. zv.

Порівняймо з Євангелією від Луки: „І Він вивів за місто їх аж до Віфанії і, знявши руки Свої, поблагословив їх. І сталось, як Він благословляв їх, то зачав відступати від них, і на небо возноситись” (Лк. 24: 50–51) або від Марка: „Господь же Ісус, по розмові із ними, вознісся на небо, – сів по Божій правиці” (Мк. 16: 19).

Як і у випадку з сюжетом Воскресіння, розповідь зазнає суттєвих доповнень із інших книг Святого Письма та з церковної гімнографії. Так, префігурацією події вважається пророцтво Захарії, в якому прозвучало, що Господь стане саме на Оливній горі: „І вийде Господь, і стане на прю із народами цими, як дня боротьби Його, за дня бою. І того дня стануть ноги Його на Оливній горі, що перед Єрусалимом зо сходу...” (Зах. 14: 3–4). Цей розділ читається в церкві на свято Вознесіння поряд з іншими пророцтвами (Ісаї 2: 1–3; Ісаї 62: 10–12, 63: 1–2, 7–9). У богослужбових піснеспівах виразно простежуються дві домінанти зображуваного: Господь вознісся на небеса, щоб послати світові Утішителя, Духа істини; Своім Вознесінням Він возвеличив людську природу, так що ангели дивуються цьому як найбільшому чуду.

Із окремих подробиць і алюзій постає таким чином цілісна картина Вознесіння, трансформована літературними текстами, що представлені в українській літературі від найдавніших часів. Далі ми звернемося до „Слова на Възнесение Господне” Кирила Туровського (+1183) та „Пѣснѣ похвалной на преславный день Възнесенія Христова” Кирила Транквіліона Ставровецького, аби показати тяглість традиції у відтворенні цього сюжету від Середньовіччя до Бароко.

Твір Кирила Туровського нав’язує залежність сюжетів Воскресіння і Вознесіння від сюжету збурення пекла – і не випадково, адже їм безпосередньо передують події Великої Суботи, коли Христос, тілом перебуваючи у гробі, перемагає пекло, звільняючи звідти всіх бранців диявола. Цей зв’язок простежується вже у назві: „Слово... в четверток, шостои недѣли по пасцѣ, от пророчьских указаний, и о въскрешении всеродьна

Адама из ада”²⁵. Під „пророцькими указаннями” проповідник має на увазі цитоване нами вище пророцтво Захарії: „Се Бог наш грядетъ в славъ, от брани опълчения Своего, и вси святии Его с Ним... Сам бо Господь нашъ Исус Христос един въплътиса на вся бѣсовскыя силы... Тамо бо побѣди власти тьмныя крестомъ и изведе всеродна Адама съ всѣми отечьствиимъ языкъ”²⁶.

Саме в цій „брані”, читаємо в „Перлѣ многоцѣнному” закривавив Свої ризи Спаситель („...и вся ризи Моя окрѣвавихъ побѣжденіемъ”²⁷ – у Кирила Туровського):

Ото Бог стане на горѣ Єлеонской,
Идущи и [з] звѣтязтвомъ от браны,
И всѣ святіи тамо с Ним събраны,
Патріярхове и пророцы, а при нихъ апостолове,
Первородныи церкви Христовой сынове.
...И вся плоть Его барзо зраненна,
И рыза Его вся кровью скропленна,
Заслона невидимого божества
Для вѣрныхъ Его множества²⁸.

Згадка про „всіхъ святыхъ” „сподъ небесной и сподъ земной страны”²⁹, які перебувають на Оливній горі разом з Ісусом Христом, є літературним відповідником догмату про заснування небесної церкви і початок блаженства праведних на небесах. Українські автори саме так і уявляють поєднання небесних сил і старозаповітних праведників, ніби щойно виведених із пекла, хоча зображені ними події дуже віддалені від біблійного тексту:

На ту бо гору Сам Христос Бог наш днесъ пришелъ есть, и всѣхъ святыхъ чинове тамо събращася: праотечьстии събори, патріаршьское

²⁵ I. Eremin, *Literaturnoe nasledie Kirilla Turovskogo* [v:] „Trudy otdela drevne-russkoj literatury”, Moskva–Leningrad, 1955, t. XV, s. 340.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi, *Perlo mnohotsinnoie*, op. cit., ark. 82.

²⁹ Ibidem.

множество, пророчѣстии пълци, апостольстии ликове и вѣрныхъ тѣлпы съ семьдесятными Христовы ученики. ...Тамо бо ангелскыя силы и архангельская воинства: овы облаки крылы вѣтрными приносятъ на възятие отъ земли Христа Бога нашего, друзии же прѣстолъ хѣровимскый готовятъ. Богъ Отець жидеть, Его же прѣже имѣ въ ядрѣхъ съ Собою. Духъ же Святый велить всѣмъ ангеломъ Его: „Възмѣте врата небесная, да вънидетъ цесарь славы!” (Кирило Туровський)³⁰.

Останні слова є цитатою з 23 псалма, яка використовується у всіх оповіданнях про сходження Христа до пекла і чи не найчастіше повторюється у богослужіннях на Вознесіння: „Піднесіте верхи свої, брами, і будьте відчинені, входи відвічні, і ввійде Цар слави! Хто ж то Цар слави? Господь сильний і могутній, Господь, що потужний в бою! Піднесіте верхи свої, брами, і піднесіте, входи відвічні, і ввійде Цар слави! Хто ж то Він, той Цар слави? Господь Саваот Він Цар слави!” (Пс. 23: 7–10). Ситуація Вознесіння ніби дзеркально відтворює ситуацію в царстві смерті перед тим, як туди зійшов Христос, але вже не пекельні, а небесні сили дивуються, хто ж є Той Цар Слави, якого вони бачили як людину в тілі: „Въспріємлему Тебѣ, Христе, отъ горы Масличныя силы зрящи, другъ другу въпіяху: «Кто есть сей?» І рече к ним: «Сей есть державный и сильный въ брани, сей есть вѣстинну Царь Славы»”³¹.

У той час, як небесні сили і все творіння радіє сходженню до неба Божого Сина, апостоли, що лишаються на землі, смутяться, оскільки втрачають свого Пастиря і оборонця:

Господни апостоли, яко видѣша Тя на облацѣхъ возносима рыданіємъ слезъ, Жизнодавче Христе, скорби исполняеми, рыдающе глаголаху: „Владыко, не остави нас, сирихъ, ихъ же за милосердіє возлюбилъ еси рабы Твоя, яко благоутробенъ, но посли, яко же обѣщаль еси намъ. Пресвятый, Твой Духъ, просвѣщающъ душа наша”³².

³⁰ I. Eremin, *Literaturnoe nasledie Kirilla Turovskogo*, op. cit., s. 341.

³¹ *Triod kvitna*, op. cit., ark. 342 zv.

³² *Ibidem*, ark. 340 zv.

Якщо Кирило Туровський обмежується у своєму „Слові...” майже дослівною цитатою зі стихир, то Кирило Транквіліон Ставровецький вибудовує цілу промову в характерному для бароко „умильному” ключі, яку вкладає в уста апостолів:

А ќды то апосто́лове услышали,
Заразом с плачем до ног Ёго пали,
И плачливыи гласы пред Ним подносять
И пылно сладкого учителя своего просят...
„Почто нас сиротами заставляешь,
А Сам до вѣчної радости шествуешь,
Насъ покидаешъ въ томъ падо́лѣ плачливому...
Малое ста́дце Своѣ, немощных овечокъ Своихъ,
Посредѣ гнѣвливых и ненависных врагов Твоих...”³³.

У відповідь на ці скарги Христос наказує апостолам чекати в Єрусалимі на здійснення обітниці – зіслання Святого Духа – і тільки після цього підноситься в небо на білій хмарі. Неодноразові згадки про обітницю не є випадковими, адже зіслання Святого Духа від Бога Отця є третім спасительним наслідком Христового воскресіння – заснуванням земної церкви.

Отож, сюжет Вознесіння є завершальним у описі справи людського викуплення і спасіння, оскільки саме завдяки йому Господь „подлоє естество наше възвеличив”³⁴. Порівняймо у церковних піснеспівах: „Естество чело́вѣческое, Христе, тлѣніемъ падшее възстановилъ еси и възходом Твоимъ вознеслъ и съ Собою нас прославилъ еси”³⁵. Однак прославлення і піднесення людської природи є для кожного відкритою перспективою. Власного спасіння мусить досягти кожна людина сама, а оцінку її життєвому шляху дасть Христос на останньому Страшному Суді. Тому цілком слушно зазначає Р. Мазуркевич, що сходження на небо може бути відчитуване подвійно – як євангельська подія і як фігура другого пришествя Христа. Піднесення Ісуса до неба,

³³ Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi, *Perlo mnohotsinnoie*, op. cit., ark. 83.

³⁴ Ibidem, ark. 84.

³⁵ *Triod kvitna*, op. cit., ark. 345.

на Трон Слави, де Його вже чекає Отець, віддаючи всю владу над світом, містить низку апокаліптичних мотивів. Сам опис сконструйований у такий спосіб, що у зворотній послідовності дає докладний сценарій другого пришествя. Сходження до пекла і вознесення на небеса є запорукою і підготовкою повторної дороги – парусії³⁶. Підтвердження цій думці знаходимо й у гімнографії Вознесення: „Въсѣдъ на облаки небесныя, оставивъ миръ сущимъ на земли. Възшел и сѣлъ еси одесную Отца, яко единосущенъ сему Сыну и Духу... Тѣм же чаеши совершенія конецъ судити грядый миру всему...” (сідален, голос 8)³⁷.

Отож, можемо сказати, що у віршах збірки „Перло многоцѣнное” Кирила Транквіліона Ставровецького сюжети Воскресіння як перехід від смерті до життя, і Вознесення як піднесення із землі на небо, стають парадигмою існування людства, для якого відкриваються можливості успадкування Небесного Царства. Водночас вони відкривають есхатологічну перспективу, оскільки індивідуальне спасіння кожного визначиться тільки на Останньому Суді. Окрім цілком очевидної закоріненості творчості богослова, монаха, проповідника о. Кирила у християнській догматиці, обрядовості та культурі, незаперечним є поєднання в його художній системі католицької та православної релігійних і культурних традицій. Одночасний уплив на його творчість справили європейська середньовічна літургійна драма й православна гімнографія, побожні практики (зокрема, індивідуальні молитви, читання духовних текстів та розважання над ними, які поширилися як відповідь Контрреформації на реформаційні рухи). Така ситуація видається природною для української культури першої половини XVII ст. Саме тому тяглість середньовічної давньоруської традиції, відчутна зокрема при зіставленні віршів із „Перла многоцѣнного” із текстом „Слова...” Кирила Туровського, поєднується у Транквіліона зі сміливістю барокової

³⁶ R. Mazurkiewicz, *Eschatologia Rusi Kijowskiej* [v:] *Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej*, red. R. Łuzny, Lublin 1988, s. 65–67.

³⁷ *Triod kvitna*, op. cit., ark. 345 zv.

практики інтерпретації сакральних текстів, які доповнюються й поширюються (подібні тенденції бачимо також у текстах представників львівського культурного кола Йоаникія Волковича та Андрія Скульського). Усе це дає підстави твердити, що творчість Кирила Ставровецького була важливою ланкою літературного процесу, яка синтезувала західну і східну традицію і в „домогилинський” період гідно представляла здобутки вітчизняної релігійної думки та мистецтва.

References

- Averintsev S., *Sofiia. Logos. Slovnyk*, Kyiv 1999.
- Eremin I., *Literaturnoe nasledie Kirilla Turovskogo* [v:] „Trudy otdela drevnerusskoj literatury”, Moskva–Leningrad, 1955, t. XV, s. 331–348.
- Isichenko I., arkhiep., „*Perlo mnohotsinne*” Kyryla Trankviliona Stavrovetskoho *yak fenomen ukrainskoi relihiinoi kultury* [v:] *Kyrylo Trankvilion Stavroveckyi – propovidnyk Slova Bozhoho*, upor. B. Krysa, D. Syroid, Lviv 2017 (seriia „Kyivske khrystyanstvo”, t. 6; seriia „Lvivska mediievistyka”, vyp. 5), s. 209–223.
- Krysa B., *Peresotvorennia svitu*, Lviv 1997.
- Kyrylo Trankvilion Stavrovetskyi, *Perlo mnohotsinnoie*, Mohyliv 1699.
- Lewański J., *Dramat i teatr średniowiecza i renesansu w Polsce*, Warszawa 1981.
- Mazurkiewicz R., *Eschatologia Rusi Kijowskiej* [v:] *Dzieło chrystianizacji Rusi Kijowskiej*, red. R. Łuzny, Lublin 1988, s. 51–93.
- Shchurat V., *Khrystos paskhon. Lvivski virshovani dialohy z 1630 r.* [v:] „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka”, 1914, t. CXVII i CXVIII, s. 137–178.
- Triod kvitna*, Chernihiv 1685.
- Vozniak M., *Dialoh Yoanykiia Volkovycha z 1631 r.* [v:] „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka”, 1920, t. CXXIX, s. 33–79.